

Електронне наукове фахове видання "Державне управління: удосконалення та розвиток" включено до переліку наукових фахових видань України з питань державного управління (Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.11.2014 № 1279)

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

№ 8, 2010

[Назад](#)

[Головна](#)

УДК 351.82: 338.23

*М.А. Латинін,
д.держ.упр., доцент, зав. кафедри економічної політики, ХарPI НАДУ при Президентові України,
О.В. Думенко,
аспірант кафедри державного будівництва, ХарPI НАДУ при Президентові України*

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ СТРАТЕГІЧНИМ РОЗВИТКОМ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Анотація

У статті визначено напрями удосконалення державного управління стратегічним розвитком інвестиційного потенціалу регіонів України.

В статье определены направления усовершенствования государственного управления стратегическим развитием инвестиционного потенциала регионов Украины.

In the article directions of improvement of the government are determined by strategic development of investment potential of regions of Ukraine.

Ключові слова

Інвестиційний потенціал регіонів, державне управління, стратегічний розвиток, механізми державного управління.

Инвестиционный потенциал регионов, государственное управление, стратегическое развитие, механизмы государственного управления.

Investment potential of regions, the government, strategic development, mechanisms of the government.

I. Вступ

Активізація ринкових перетворень в регіональній економіці, модифікація механізмів та інструментів державного управління регіональним розвитком, зміна системи взаємодії органів місцевої влади потребує пошуку оптимальних управлінських моделей, заснованих на принципі партнерства держави та її регіонів. Попри якісні зміни, що відбулися у системі управління регіональним розвитком, політиці держави у цій сфері бракує системності, виваженості та дієвості [19].

Програма економічних реформ України на 2010 – 2014 рр., яка розроблена Комітетом з економічних реформ при Президентові України і активно обговорюється, у сфері залучення інвестицій передбачає:

– створення на окремих територіях спеціальних режимів залучення інвестицій (*розвиток логістичної й комунікаційної інфраструктури на територіях, визначених як пріоритетні для інвестування; створення на місцях «єдиного інвестиційного вікна», на яке буде покладена функція взаємодії з органами влади в інтересах інвесторів, насамперед тих, які реалізують інноваційні й інфраструктурні проекти з одержання ліцензій, дозволів, погоджень, вирішення земельних питань тощо; стимулювання створення територій компактного розміщення бізнесу – кластерів з розвинутою інфраструктурою й задалегідь підготовленими пакетами дозволів для початку діяльності*).

– створення єдиного органу з сприяння залученню інвестицій, територіальні органи якої здійснюватимуть взаємодію між інвесторами й органами влади, а також вживатимуть заходів щодо комплексного супроводу проектів, що вимагають залучення іноземних інвестицій [17].

В цих умовах найважливішим напрямом інституціональних перетворень в Україні має стати формування нового бачення мети, завдання та реалізації державної політики стратегічного розвитку інвестиційного потенціалу регіонів.

Проблема дефіциту інвестицій в економіку України поглиблюється диспропорціями у регіональному розвитку за рахунок нерівномірного розміщення інвестиційних ресурсів. Головними причинами такої ситуації є невизначеність потенціалу регіонів України, неналежне його використання та недосконалість державного управління стратегічним розвитком інвестиційного потенціалу регіонів України. Для розв'язання зазначених проблем необхідно вирішити ряд теоретико-методологічних питань, які стосуються підходів до визначення, оцінки та розробки механізмів реалізації інвестиційного потенціалу регіонів України.

Серед вітчизняних дослідників, які займаються вдосконаленням теоретико-методологічних основ функціонування механізмів державного регулювання економіки та інвестиційних процесів, є: О. Амосов, С. Біла, В. Бодров, В. Воротін, С. Гуткевич, Б. Данилишин, О. Дацій, А. Дегтяр, В. Дорофійко, В. Золотарьов, М. Корещький, О. Коротич, М. Латинін, В. Мамонова, Н. Мельтюхова, А. Мерзляк, І. Михасюк, О. Мордвінов, Г. Олінцова, Ю. Шаров та інші. Проте складність і багатогранність питань, пов'язаних із залученням інвестицій в економіку регіонів України, зумовлює необхідність визначення напрямів удосконалення державного управління стратегічним розвитком інвестиційного потенціалу регіонів України.

Усе це визначає актуальність та своєчасність дослідження.

II. Постановка завдання

Метою статті є визначення напрямів удосконалення державного управління стратегічним розвитком інвестиційного потенціалу регіонів України.

III. Результати

Сьогодні існує значний контраст між традиційною та сучасною моделями регіональної політики. Метою регіональної політики традиційної моделі є подолання диспропорцій розвитку регіонів через застосування державної підтримки та субсидування для зосередження підприємств різних галузей в депресивних регіонах. Однак, на практиці такий підхід не виправдався. Метою сучасної регіональної політики є ефективне використання потенціалу різних регіонів. При цьому регіональний розвиток в Україні вимагає застосування певних механізмів державного управління стратегічним розвитком інвестиційного потенціалу регіону. Але різні регіони мають різні потенціали і можливості та стикаються з різними проблемами. В цьому контексті органи державного управління мають відігравати свою роль у визначенні та подоланні перешкод (як адміністративного, так і ринкового характеру), з якими стикаються регіони, з метою реалізації їх інвестиційного потенціалу. Це передбачає розбудову спроможності у регіонах до розвитку бізнесу і людського капіталу, інвестувати в інфраструктуру та покращувати зв'язок депресивних регіонів з розвиненими.

Ключовими механізмами державного управління стратегічним розвитком інвестиційного потенціалу регіону є:

1. *Нормативно-правовий* – для забезпечення законодавчих рамок вироблення державної регіональної політики, які б створили можливість впроваджувати дієві державні механізми на відповідних рівнях;
2. *Механізм державного стратегування* – для розробки довгострокового стратегічного підходу, який повинен базуватись на зібраних фактичних даних про проблеми, що перешкоджають регіонам реалізувати свій інвестиційний потенціал та оцінити свою спроможність для сталого розвитку;
3. *Економічний* – для надання необхідних фінансових та інших ресурсів, що зробило б можливим реалізацію довгострокових підходів до регіонального розвитку, у тому числі через механізм централізованих капіталовкладень.

Серед таких механізмів на особливу увагу заслуговує нормативно-правовий, який повинен створювати основу для сталого розвитку інвестиційного потенціалу регіонів і максимально ефективної віддачі від функціонування відповідних господарських комплексів. Так, поняття «регіон» потребує нормативно-правового врегулювання і має стати первинною правовою нормою. Крім того, залишається відкритим співвідношення юридичних термінів «регіон», «область», «адміністративно-територіальна одиниця».

Інший приклад – значна кількість територій України є депресивними. Поняття «депресивна територія» чи «депресивний регіон» широко аналізуються у науковій літературі [5, 8, 10 – 12, 14, 16, 18]. До таких територій відносяться райони, області, окремі населені пункти. Однак для вироблення заходів державного регулюючого впливу на подолання чи зменшення депресивності має бути сформульована чітка законодавча норма «депресивна територія». У Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» (2005 р.) є поняття «депресивна територія» [4], у законопроекті «Про засади державної регіональної політики» – подана відсилочна норма стосовно такого поняття, а у Концепції державної регіональної політики (2008 р.) така категорія вживається без роз'яснення її суті. У Законі України «Про Генеральну схему планування територій України» визначено «території, які потребують державної підтримки» [3].

Особливістю нормативно-правового механізму державного управління стратегічним розвитком інвестиційного потенціалу регіонів України є слабкість зв'язку конституційних норм та законів, реалізації конституційних норм у законах. Так, конституційними нормами регулюються окремі аспекти розвитку регіонів, зокрема, питання територіального устрою України (розділ IX, X), системи місцевих державних адміністрацій (розділ VI), системи місцевого самоврядування (розділ XI).

[9]. Вказані норми отримали реалізацію у відповідних законах – «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», «Про Генеральну схему планування території України». Нині провадиться реалізація конституційних норм у рамках Концепції державної регіональної політики (2008 р.), у якій містяться норми про предмет, форми та методи державного регулювання розвитку регіонів. Але реалізації потребує й конституційна норма про адміністративно-територіальний устрій. До того ж на порядку денному постало питання про визнання права обласних та районних рад створювати виконавчі комітети з метою забезпечення реалізації норм Європейської Хартії місцевого самоврядування (1985 р.), ратифікованої Україною [20].

Інвестиційну діяльність на території України регулюють понад 200 нормативно-правових документів. Створено також нормативно-правову базу для діяльності іноземних інвесторів. При цьому умови такої діяльності для національних та іноземних інвесторів в Україні однакові.

Багатьма вченими вже не один раз стверджувалося, що нормативно-правовий механізм державного управління стратегічним розвитком інвестиційного потенціалу регіонів має дві основні вади: по-перше, він є нестабільним, а по-друге, він не є комплексним й має багато протиріч [1, 6, 7, 13].

Таким чином, інвестиційне законодавство України не є стабільним, що свідчить про відсутність виваженої комплексної інвестиційної політики держави. Перешкоди на шляху формування інвестиційного потенціалу регіонів можна диференціювати на об'єктивні та суб'єктивні. До перших належить відсутність стратегічного підходу до формування та реалізації інвестиційної політики. Це проявляється в частих змінах правових засад здійснення інвестицій, різних трактуваннях державно-правових гарантій захисту інвестицій, підходів до приватизаційних процесів. У поєднанні з суб'єктивними чинниками: бюрократичні перепони, відсутність об'єктивної інформації щодо інвестиційних об'єктів, велика кількість органів та установ, причетних до реалізації інвестиційних проектів та часті зміни «правил гри» призводять до втрати інвестиційної привабливості України в цілому та її регіонів зокрема.

Останнім часом усе більше значення у світі надається регіональним особливостям соціально-економічної політики. Регіональний аспект став на практиці одним із самих важких питань передбачення майбутнього. Тенденція делегування повноважень від центра до регіонів як загальносвітова закономірність може успішно реалізуватися тільки при творчому підході до здійснення функцій стратегування по лінії «центр – регіон».

Основними функціями державного стратегування, на наш погляд, можуть бути:

- *підготовка та реалізація структурних змін в економіці;*
- *управління комплексними і довгостроковими інвестиційними проектами;*
- *досягненні надійних і усе більш публічних домовленостей між інтересами інвесторів у країні;*
- *синхронізація циклів управління і якості стратегування з ключовими іноземними інвесторами (злиття і поглинання, рішення загальних проблем світової економіки, ін.).*

Механізм державного стратегування розвитку інвестиційного потенціалу регіонів повинен мати нормативно-правову та організаційну (інституціональну) складову.

За роки незалежності в Україні в основному сформовано нормативно-правовий механізм реалізації державної політики у цій сфері. Так, у 2001 році указом Президента України затверджено Концепцію державної регіональної політики, а у 2008 р. розроблено нову. Сьогодні в Україні діють Закон України «Про

стимулювання розвитку регіонів» від 08.09.2005 № 2850-IV; Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року (Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 р. № 1001); Методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій розвитку (Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 29 липня 2002 р. № 224; Методичні рекомендації щодо порядку розроблення регіональних цільових програм, моніторингу та звітності про їх виконання (Наказ Міністерства економіки України від 04.12.2006 № 367); Державна програма соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим на період до 2017 року, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2007 р. № 1067. Кожний регіон має також власну стратегію розвитку.

Довгостроковою метою державного стратегування є не тільки створення сприятливих умов для інвестиційної діяльності через формування нормативно-правового механізму, але й залучення інвесторів, стимулювання їх бізнес-активності та постінвестиційне обслуговування. Досвід багатьох країн свідчить про важливість формування позитивного іміджу держави, забезпечення потенційних інвесторів об'єктивною інформацією про економічний потенціал регіонів, надання їм аналітичної, юридичної та організаційної підтримки, тобто необхідно створювати й організаційний (інституціональний) механізм державного стратегування.

Щодо організаційної (інституційної) складової механізму державного стратегування розвитку інвестиційного потенціалу регіонів, то донедавна в Україні були відсутні спеціалізовані інституції, які б функціонували для вирішення цих питань. Однак, впродовж останніх років було створено Державне агентство з інвестицій та інновацій (2005 р.); Національну раду України з інвестицій та інновацій при Президентові України, яка була створена Указом Президента № 1116/2005 від 19 липня 2005 року і яку 18 серпня Президент замінив на Національну раду з інноваційного розвитку України (Указ №691/2006 від 18.08.2006); активізовано роботу Консультативної ради з питань іноземних інвестицій, яку було утворено при Президентові України в 1997 році з метою забезпечення розроблення та реалізації державної політики щодо залучення іноземних інвестицій в економіку України, використання сучасного світового економічного досвіду та прискорення інтеграції України в систему міжнародних господарських зв'язків та Національне агентство України з іноземних інвестицій та розвитку (2009 р.). З метою реалізації державної інноваційної політики при Кабінеті Міністрів України у березні 2008 року створено Раду інвесторів із 49 осіб. Така співпраця бізнесу і влади дозволяє виявити та вирішити найбільш актуальні проблеми, що постають перед інвесторами під час їх діяльності в регіонах України.

Це є свідченням того, що поліпшення інвестиційного клімату є одним із пріоритетів державної економічної політики. В той же час, декілька інституцій, які займаються аналогічними питаннями, можуть дезорієнтувати потенційних інвесторів. Зважаючи на це, необхідно чітко розмежування функцій та обов'язків цих інституцій.

При побудові механізмів державного управління стратегічним розвитком інвестиційного потенціалу регіонів України важливо брати до уваги закордонний досвід державного стратегування на регіональному рівні. Так, у Західній Європі практично у всіх країнах є й органи влади, спеціально призначені для рішення регіональних проблем, і документи, які можна вважати регіональною політикою чи регіональною стратегією. При цьому загальновизнаними цілями побудови взаємин центральних органів влади з регіонами є досягнення територіальної *справедливості, економічної ефективності, політичної стабільності*.

Територіальна справедливість – це соціальна справедливість у територіальному розрізі. Досягнення територіальної справедливості припускає, що визначена частина доходів повинна розподілятися між територіями насамперед для забезпечення соціальних гарантій громадянам на всій території країни незалежно від місця їхнього проживання. Іншим по важливості правилом територіальної справедливості є розподіл доходів між територіями пропорційно їхньому внеску в створення цих доходів. Таким чином, розподіл доходів між територіями, як і розподіл доходів у суспільстві в цілому, повинен бути, з одного боку, спрямований на забезпечення мінімальних потреб усіх, з іншого боку, необхідне дотримання принципу «хто більше створює, той більше одержує».

Економічна ефективність – це найбільш повне використання потенціалу економічного розвитку як країни в цілому, так і окремих її регіонів.

Оскільки цілі досягнення територіальної справедливості й економічної ефективності далеко не завжди можуть бути чітко обкреслені і нерідко вступають у протиріччя один з одним (наприклад, перерозподіл засобів на користь «найбідніших» регіонів – з максимізацією темпів економічного росту в країні), критерієм знайденого компромісу між територіальною справедливістю й економічною ефективністю є *політична стабільність* – відсутність у суспільстві конфліктів, зв'язаних з регіональною складовою політики центральних органів влади.

Серед головних економічних механізмів державного управління стратегічним розвитком інвестиційного потенціалу регіону та зменшення темпів поглиблення соціально-економічних регіональних диспропорцій є механізм здійснення централізованих капіталовкладень та надання інвестиційних субвенцій.

Дослідження свідчать, що система управління державними централізованими капітальними вкладеннями на державному та регіональному рівнях потребує удосконалення, зокрема, оптимізації, чіткого розподілу повноважень між учасниками інвестиційного процесу – центральними та місцевими органами виконавчої влади, з метою забезпечення досягнення конкретного результату.

Успішна регіональна інвестиційна політика починається з аналізу інвестиційних можливостей економіки регіону – потенціалу бюджетного фінансування, потреб у залученні приватних інвесторів. Ці та багато інших питань є предметом Стратегії розвитку інвестиційного потенціалу регіону.

Стратегічне планування розвитку інвестиційного потенціалу регіону – це діяльність представників всіх основних верств громади, націлена на визначення стратегічних та оперативних цілей розвитку та логічної послідовності дій щодо їх досягнення. Воно слугує основою для затвердження річного бюджету регіону та щорічного плану соціально-економічного розвитку.

Бюджетні інвестиції на місцевому рівні можуть здійснюватися у таких формах як *капітальні видатки (видатки розвитку) місцевого бюджету, бюджетне фінансування державних цільових програм, інвестиційні витрати бюджетів розвитку*.

Бюджет розвитку є складовою місцевого бюджету, тобто це доходи та витрати місцевого бюджету, які утворюються та використовуються для реалізації програм соціально-економічного розвитку відповідної території. Бюджет розвитку є фактором прискорення економічного та соціального зростання, однак в сучасних українських реаліях його можливості використовуються недостатньо.

Для ефективного залучення приватних інвесторів до роботи в територіальній громаді, місцевою владою встановлюються інвестиційні пріоритети, що відповідають конкурентним перевагам регіону. Інвестиційна карта є додатковим інструментом реалізації прозорої та зваженої інвестиційної політики. Для реалізації в територіальній громаді інвестиційні проекти повинні пройти процедуру відбору відповідно до затверджених критеріїв [15].

Дослідження сучасної наукової літератури [1, 2, 6, 10, 19, 20] та чинної нормативно-правової бази [4] свідчать, що в національній економіці механізми державного управління стратегічним розвитком інвестиційного потенціалу регіонів ще недостатньо сформовані та відпрацьовані. Протягом майже двадцятирічного періоду використано понад півсотні методів і інструментів державного регулювання на регіональному рівні, які постійно змінювалися та поповнювалися новими. А відсутність законодавства щодо засад стратегічного управління та планування свідчить про те, що вітчизняна система державного стратегування розвитку інвестиційного потенціалу регіонів є ще недієздатною.

У сучасних демократичних країнах особливе значення приддається регіональному розвитку і відповідно регіональній політиці, що зайняла центральне місце в діяльності як органів державної влади, так і органів місцевого самоврядування, тому що саме на регіональний рівень припадає основне навантаження та відповідальність за проведення економічної політики і реалізації функцій державного управління.

Перерозподіл функцій управління між центральними та місцевими органами влади практично означає перехід частини управлінських зв'язків із зовнішніх до внутрішніх. При цьому збільшення кількості внутрішніх зв'язків у системі управління регіоном одночасно супроводжується підвищенням їхньої складності. Також відзначимо необхідність зміни змісту керуючого впливу, доданню йому більшої економічної зумовленості. Виконання управлінських рішень у перспективі має забезпечуватися насамперед економічними, а не адміністративними методами управління, шляхом формування та взаємопогоджуваної реалізації індивідуальних, територіальних і суспільних інтересів [2].

Водночас на прийняття управлінських рішень на регіональному рівні впливають зовнішні (глобалізація, тенденції сучасного світового господарства) та внутрішні фактори (встановлення стратегічних цілей, використання новітніх технологій, у тому числі в управлінні, поширення децентралізації, демократизації управлінських рішень).

Але ухвалені та реалізовані на регіональному рівні управлінські рішення сьогодні не відповідають вимогам часу. Тому здійснення економічних реформ в Україні, їх спрямування на створення системи ринків, світова фінансова криза та фінансова криза в нашій країні вимагають радикальних змін в прийнятті як стратегічних управлінських, так й стратегічних інвестиційних рішень на регіональному рівні.

IV. Висновки

Таким чином, основним напрямом удосконалення державного управління стратегічним розвитком інвестиційного потенціалу регіону повинно стати забезпечення узгодження інтересів держави, регіонів та інвесторів з врахуванням існуючого співвідношення пропозиції і попиту на світовому ринку капіталів, реальних можливостей держави через створення таких умов реалізації інвестиційного потенціалу регіонів, які були б привабливіші від тих, що пропонують інші потенційні імпортери капіталів. При цьому не обов'язково використовувати лише стимулюючі інвестиційні заходи, не менш дієвим можуть бути заходи щодо формування інформаційної відкритості і привабливого іміджу регіонів, створення інвестиційно-фінансові інституцій, збільшення заощаджень населення, підтримки експорту продукції та послуг, захисту вітчизняних виробників на світових ринках, тощо.

Список використаних джерел

1. Денисенко М.П., Гречан А.П. Інвестиційний клімат України та напрями його подальшого покращення // Проблеми науки. – 2005. – №12. – С. 32 – 39,
2. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: монографія / За ред. З.С. Варналія. – К.: НІСД, 2007. – 768 с
3. Закон України «Про Генеральну схему планування території України» від 7 лютого 2002 р. № 3059-III / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2002. – № 30. – С. 204. – (Бібліотека офіційних видань)
4. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 20 грудня 2005 р. № 3235-IV / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2006. – № 9. – С. 96. – (Бібліотека офіційних видань)
5. Заставний Ф.Д. Депресивні регіони України: аналіз, оцінка, проблеми // Регіональна економіка. – 2005. - № 1. - С. 87.
6. Інвестування української економіки: Монографія / За ред. А.І. Сухорукова – К.: Нац. інститут проблем міжнародної безпеки, 2005. – 440 с.,
7. Катан Л.І. Фінансові аспекти іноземного інвестування // Економіка и управление. – 2006. – № 2 – 3. – С. 26 – 29
8. Коломійчук С.В. Соціально-економічний розвиток адміністративного району в умовах перехідної економіки (підходи до вивчення, стратегія розвитку). – Тернопіль: Укрмедкнига, 2001. – 440 с.
9. Конституція України від 08 грудня 2004 № 2222-IV / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2005. – № 2. – С. 44. – (Бібліотека офіційних видань)
10. Корнус А. Депресивні регіони: теорія і практика // Географія. Економіка. Екологія. Туризм: Регіональні студії. 36. наук. пр. / За ред. І.В. Смаля. – Ніжин: ТОВ Вид-во «Аспект-Поліграф», 2007. – С. 34-38.
11. Латинін М.А., Чернятін А.С. Особливості механізму державного регулювання розвитку депресивних регіонів в Україні // Теорія та практика державного управління: 36. наук. пр. – Вип. 4 (19) – X.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2007. – С. 90 – 98.
12. Лексин В.Н. Региональная диагностика: сущность, предмет, методы // Российский экономический журнал. – 2003. – № 9-10. – С. 72 – 83.
13. Любімов В.І. Особливості державного регулювання іноземних інвестицій: закордонний досвід // Економічний простір. – 2009. – №21. – С. 65 – 71,
14. Місцевий економічний розвиток: моделі для успіху. Бібліотека державного службовця / Вітер О., Дацків Р., Дацшин М. та ін. - К., 2003. - 40 с.
15. Муніципальні інвестиції та кредити. Навчальний посібник / Петкова Л., Проскурін В. – К.: 2006. – 1 58 с
16. Новікова А.М. Депресивні території: європейський досвід та проблеми України // Стратегічна панорама. - 2000. - № 3 - 4. - С. 115
17. Програма економічних реформ на 2010 – 2014 рр. Версія для обговорення від 2 червня 2010 р. [Електронний ресурс]: Оф. сайт Президента України. – http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf
18. Регіональна економіка. Словник-довідник. / Редкол.: О.Д. Богорад, О.М. Невелєв, В.М. Падалка, В.М. Підмогильний – К.: НДІСЕП, 2004. – 346 с.
19. Україна в 2008 році: процеси, результати, перспективи. Біла книга державної політики / За заг. ред. Ю. Г. Рубана. – К.: НІСД, 2008. – 186 с.
20. Шевченко О. Нормативно-правове забезпечення регіонального розвитку в Україні // Аналітичні записки щодо проблем і подій суспільного розвитку. [Електронний ресурс]: Оф. сайт Національного інституту стратегічних досліджень. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/november08/3.htm>

Стаття надійшла до редакції 09.07.2010 р.

ТОВ "ДКС Центр"